

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.134

Костюк М. Л.,
студентка юридичного факультету
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ДЕФІНІТИВНІ ПРОБЛЕМИ НОРМОТВОРЧОСТІ

DEFINITIVE PROBLEMS OF LAW CREATION

У статті подано характеристику найбільш типових помилок, які зустрічаються під час формулювання дефініцій у текстах нормативних актів, і запропоновані шляхи їх виправлення або уникнення. Надано авторське визначення терміну «законодавство».

Ключові слова: дефініція, законодавець, нормативно-правовий акт, тавтологія, термін.

В статье дана характеристика наиболее типичных ошибок, которые встречаются при формулировке дефиниций в текстах нормативных актов, и предложены пути их исправления или избегания. Дано авторское определение термина «законодательство».

Ключевые слова: дефиниция, законодатель, нормативно-правовой акт, тавтология, термин.

The article contains description of the most common errors that occur when definitions are formulating in the text of legal act and proposed ways to they fix or avoid. Given the author's definition of "legislation".

Key words: definition, legislators, legal act, tautology, term.

Правова визначеність законодавства як гарантія його якості спонукає законодавця до використання в текстах нормативних актів дефініцій із метою дотримання термінологічної єдності, чіткості формулювань, відсутності повторів.

Під дефініцією розуміють коротке визначення якого-небудь поняття, що відбиває істотні, якісні ознаки предмета або явища [2, с. 301]. Важливе питання – якість формулювання дефініцій, адже від цього залежить ефективність та доступність того чи іншого акта. Для того щоб закон був якісним, на думку Європейського суду з прав людини, він повинен відповідати двом основним вимогам: 1) закон має бути загальнодоступним, щоб громадянин знав, що за певних обставин застосовується саме цей закон; 2) норма закону має бути сформульована чітко, щоб громадянин міг регулювати свою поведінку, а в разі надання йому кваліфікованої консультації був здатний передбачити наслідки, до яких призведе певна його дія [12, с. 99]. Дефініції відповідають певною мірою за чіткість та ясність правових норм, тому важливо дотримуватися правил їх формулювання, аби не применшити їхнього значення.

У чинному законодавстві України, особливо в новостворюваному, можна виявити цілу низку визначень, але не всі є досконало сформульованими.

Необхідність створення зрозумілих та ефективних нормативно-правових актів та й удосконалення чинної нормативно-правової бази України зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові дефініції досліджували українські та зарубіжні вчені Л. Апт, В. Баранов, Т. Подорожна, М. Чиннов, Д. Костя тощо. Більш детально проблемами формулювання дефініцій займалися М. Хайретдинова, В. Туранін, В. Косович, Н. Таєва.

Попри чималу кількість доктринальних напрацювань, поза увагою залишаються помилки саме національного законодавства, їх детальний аналіз і пошук шляхів вирішення ситуації.

У цій роботі спробуємо розглянути найпоширеніші помилки, які виділяє юридична наука, знайти відповідні приклади в законодавстві та запропонувати способи, як їм запобігти.

Виклад основного матеріалу. Типовими помилками, які зустрічаються в нормативних актах і негативно впливають на якість законодавства, одні науковці називають змістовну неточність дефініції, тавтологію; невідповідність дефініції сучасному розумінню поняття (терміну), невиправдану багатослівність дефініції, наявність різних визначень одного і того самого терміну в різних законодавчих актах [9, с. 41]; інші помилками називають занадто широке, або занадто вузьке визначення поняття, тавтологію у визначенні, визначення невідомого через невідоме, неясність та розпливчатість ознак, що входять до визначаючого поняття [4, с. 427–428].

У свою чергу, Н. Таєва надає такий перелік правотворчих помилок: 1) порушення мовних правил під час формулювання дефініції; 2) логічні помилки під час формулювання дефініцій; 3) концептуальні та юридичні помилки [8, с. 2719–2720].

З нашої точки зору, необхідно звернути увагу на такі проблеми формулювання дефініцій, які наявні у законодавстві України:

1. Коло у визначенні – це логічна помилка у визначенні понять. Визначення, які містять коло у самих собі, називаються тавтологічними.

У ст. 1 Закону України (далі – ЗУ) «Про холдингові компанії в Україні» важливий термін «холдингова компанія» трактується як «акціонерне товариство, яке володіє, користується та розпоряджається

холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств». У цьому ж законі подано таке визначення: «Корпоративне підприємство – господарське товариство, холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток, паїв) якого володіє, користується та розпоряджається холдингова компанія».

З аналізу двох визначень важко зрозуміти значення цих термінів, адже «холдингова компанія» визначається через термін «корпоративне підприємство», який, у свою чергу, визначається через термін «холдингова компанія». Таким чином, наявне коло, за умови якого одне поняття визначається через інше, яке пояснюється через перше.

Ще одним прикладом кола у визначенні може бути дефініція «безоплатна допомога – надання гуманітарної допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій донорам» (ст. 1 ЗУ «Про гуманітарну допомогу»). Далі в Законі термін «гуманітарна допомога» визначається як «цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань». Якщо дати коротке визначення цим термінам, то вийде: безоплатна допомога – гуманітарна допомога, а гуманітарна допомога – безоплатна допомога. Наявність кола у цих визначеннях більш ніж очевидна.

Схожа за змістом ситуація спостерігається і стосовно термінів «видавець» та «видавничу діяльність». У ст. 1 ЗУ «Про видавничу справу» терміни вживаються у такому значенні: видавець – суб'єкт господарювання, що здійснює видавничу діяльність; видавничу діяльність – організаційно-творча, господарсько-виробнича діяльність видавців, спрямована на підготовку і випуск у світ видавничої продукції. Знову ж таки один термін визначається через інший і навпаки.

Цікавим зауваженням є те, що законодавець під час прийняття нових законів все ж звертає увагу на усунення логічних помилок у визначеннях. Так, ЗУ «Про благодійництво та благодійні організації» у ст. 1 визначив: «Благодійна діяльність – добровільна безкорислива діяльність благодійних організацій, що не передбачає одержання прибутків від цієї діяльності; благодійна організація – недержавна організація, головною метою діяльності якої є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб згідно з цим Законом».

Було створено так зване замкнене коло визначення: благодійна діяльність – це діяльність благодійних організацій, а благодійні організації – це ті, що здійснюють благодійну діяльність.

Новий закон «Про благодійну діяльність та благодійні організації» у ст. 1 визначає: «Благодійна діяльність – добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара; благодійна організація – юридична особа приватного права, установчі документи якої

визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, визначених цим Законом, як основну мету її діяльності». Бачимо, що новий закон усунув коло у визначенні.

2. Тавтологія у дефініції. Ця помилка є однією з найпоширеніших. Тавтологія (від грец. *ταυτο* – те саме; *λόγος* – слово) у традиційній логіці – визначення, що повторює в іншій формі раніше сказане [11, с. 627]. Тавтологія у визначенні поняття – дефініція предмету кількома подібними за значенням словами, коли змінюється лише незначна словесна форма виразу.

Тавтологічне визначення поняття може бути як результатом прямої помилки, що є наслідком недостатньо високої кваліфікації розробників та осіб, відповідальних за підсумкову якість законопроекту, так і прикладом втілення помилкової думки цих осіб про неможливість розкриття змісту того чи іншого поняття інакше як визначенням його через самого себе [9, с. 45].

Із порушенням правила заборони тавтології ми матимемо справу, наприклад, у такому визначенні: «Договір про трансфер технології – договір, укладений у письмовій формі між особами, яким належать та/або яким повністю чи частково передаються майнові права на технологію або її складові елементи» (ЗУ «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій»). Можливо, законодавець під час визначення цього терміну не надав важливого значення повторенню «договір про трансфер технології – договір», але краще було б визначення сформулювати так: договір про трансфер технології – домовленість, укладена у письмовій формі між особами, яким належать та/або яким повністю чи частково передаються майнові права на технологію або її складові елементи.

Так само у визначенні: «Послуги оборонного призначення – послуги, пов'язані із забезпеченням життєдіяльності об'єктів і споруд оборонного та спеціального призначення, експлуатацією та використанням продукції оборонного призначення» (ЗУ «Про державне оборонне замовлення») термін «послуги» можна замінити на інший – «дії».

У наведених нижче визначеннях також має місце тавтологія:

– місцева державна адміністрація є місцевим органом виконавчої влади і входить до системи органів виконавчої влади (ст. 1 ЗУ «Про місцеві державні адміністрації»);

– енергія – електрична чи теплова енергія, що виробляється на об'єктах електроенергетики і є товарною продукцією, призначеною для купівлі-продажу (ст. 1 ЗУ «Про електроенергетику»);

– землі житлової та громадської забудови – земельні ділянки в межах населених пунктів, які використовуються для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд, інших об'єктів загального користування (ст. 14 Податкового кодексу України);

– розповсюджувач видавничої продукції – суб'єкт господарювання, що здійснює розповсюдження видавничої продукції (ст. 2 ЗУ «Про видавничу

справу») – очевидно, що представлена дефініція не дає змоги виявити суттєві ознаки поняття. Вона не несе необхідного правового навантаження, а лише «уточнює» поняття за допомогою не підкріплених правовим змістом (отже, зайвих) слів.

З нашої точки зору, дефініція терміну «розповсюджувач видавничої продукції» має бути сформульована з урахуванням об'єму і змісту самого поняття, вираженого терміном «суб'єкт господарювання», і змісту поняття, вираженого терміном «розповсюдження видавничої продукції». Тому необхідно звернути увагу на два ключові моменти.

По-перше, необхідно визначити термін «суб'єкт господарювання» на основі аналізу цивільного та господарського законодавства. Так, у ч. 2 ст. 55 Господарського кодексу України зазначено: «Суб'єктами господарювання є: 1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; 2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці; 3) філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності».

По-друге, розповсюдження видавничої продукції в ЗУ «Про видавничу справу» визначається як «доведення видавничої продукції до споживача через торговельну мережу або в інший спосіб».

Зважаючи на вищезазначені положення, ми можемо запропонувати таку дефініцію досліджуваного терміну: «розповсюджувач видавничої продукції – господарські організації (юридичні особи), їхні структурні одиниці та фізичні-особи підприємці, діяльність яких полягає в доведенні видавничої продукції до споживача через торговельну мережу або в інший спосіб».

Проведений аналіз нормативних актів свідчить, що тавтологія, на жаль, стала невід'ємним елементом текстів багатьох правових норм і доволі поширеним явищем під час побудови законодавчих дефініцій.

Тому важливим є оптимальне поєднання правової насиченості закону та його безпомилкового словесного вираження. У кожному конкретному випадку варто ґрунтовно оцінювати вплив кожного слова на розуміння викладеного нормативного припису, не допускаючи невинуватих словесних повторів, створюючи тим самим сприятливі умови для чіткого розуміння користувачем змісту кожного законодавчого акта [9, с. 48].

3. Відсутність дефініції. Не лише недотримання логічних та мовних правил під час формулювання дефініцій є помилкою законодавця, а й відсутність визначення терміну там, де воно необхідне.

Відсутність дефініції, так само як і її некоректне формулювання, неминуче породжує відмінності у тлумаченні термінів і понять, порушує однаковість

у розумінні і реалізації правових норм, спричиняє юридичні конфлікти [3, с. 48].

Розпочнемо, напевно, з найактуальнішого терміну «законодавство». Незважаючи на те, що термін «законодавство» є одним із найбільш використовуваних в юридичній науці та практиці, поняття «законодавство» не має однозначного тлумачення й офіційного визначення в нормативно-правових актах. Конституційний Суд України (далі – КСУ) у своєму рішенні від 9 липня 1998 р. визначив, що термін «законодавство» треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України.

Враховуючи невизначеність поняття «законодавство» у теорії права, доцільно було б сформулювати та закріпити його офіційне визначення в національному законодавстві. Зокрема, на розгляді Верховної Ради України було кілька законопроектів «Про нормативно-правові акти», але натепер жоден не став законом.

Розглянувши такий недолік законів України, як-от відсутність легальної дефініції терміну «законодавство», пропонуємо вирішення цієї проблеми. Варто проаналізувати дефініції цього терміну, наявні в Рішенні КСУ, проектах законів, юридичних словниках:

1. Законодавство (Рішення КСУ) – закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їхніх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України.

2. Законодавство (проект закону «Про нормативно-правові акти» Ю. Мірошниченка) – утворена на ієрархічній основі система нормативно-правових актів та міжнародних договорів України [6].

3. Законодавство (юридичний онлайн словник-довідник) – сукупність законів та інших правових актів держави, що забезпечують правове регулювання суспільних відносин на її території [14].

4. Законодавство (Українська радянська енциклопедія за ред. М. Бажана) – сукупність законів держави, що регулюють суспільні відносини загалом або їхні окремі галузі. У широкому розумінні законодавство охоплює й закони, й підзаконні нормативні акти [10, с. 179].

5. Законодавство (Юридична енциклопедія за ред. Ю. Шемшученка) – система нормативних актів, якими регулюються суспільні відносини. Є головним засобом реалізації функцій законодавчої влади. В Україні цей термін вживається у кількох значеннях:

- 1) система законів України (вузьке значення);
- 2) система законів та інших нормативних актів, що приймаються Верховною Радою України та

вищими органами виконавчої влади, – постанови Верховної Ради, укази Президента України, постанови і декрети Кабінету Міністрів України (широке значення) [13, с. 499].

Проаналізувавши дефініції терміну «законодавство» у Рішенні КСУ та проектах законів «Про нормативно-правові акти», бачимо, що зміст визначень однаковий, лише по-різному сформульований. У цих дефініціях використане широке значення терміну «законодавство», що є позитивним моментом, адже віднесення до законодавства лише законів значно обмежує значення терміну. Дефініції, подані у словниках, містять, як правило, і вузьке, і широке значення.

Вважаємо за доцільне об'єднати усі наявні визначення терміну «законодавство» й сформулювати власну дефініцію: «Законодавство – утворена на ієрархічній основі система законів, міжнародних договорів та інших нормативно-правових актів України, що забезпечують правове регулювання суспільних відносин у державі».

Схожою є ситуація з терміном «прогул», значення якого розкрито у п. 24 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 6 листопада 1992 р. («прогулом вважається відсутність працівника на роботі як протягом усього робочого дня, так і більше трьох годин безперервно або сумарно протягом робочого дня без поважних причин»).

Спірним є питання щодо доцільності закріплення значення терміну «мораторій». Цей термін знаходимо в назвах низки нормативно-правових актів: «Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті», «Про мораторій на зміну цільового призначення окремих земельних ділянок рекреаційного призначення в містах та інших населених пунктах», «Про мораторій на видалення зелених насаджень на окремих об'єктах благоустрою зеленого господарства м. Києва», «Про мораторій на відчуження від редакцій державних та комунальних засобів масової інформації приміщень та майна» тощо. Цікавим є те, що в жодному з цих актів не надано визначення мораторію.

У ЗУ «Про банки і банківську діяльність» була дефініція цього терміну, але ЗУ «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23 лютого 2012 р. її було виключено.

Словник української мови подає таке визначення: «Мораторій – відстрочення платежу, яке встановлює уряд у зв'язку з особливими обставинами (війною, стихійним лихом і т. ін.)» [7, с. 800].

Словник термінів за ред. Т. Коломоєць визначає мораторій як «зупинення виконання банком зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) та зупинення заходів, спрямованих на забезпечення виконання цих зобов'язань» [1, с. 228]. Визначення мораторію в словнику взяте із ЗУ «Про банки і банківську діяльність» в редакції від 7 грудня 2000 р.

Оскільки термін «мораторій» нині вживається не як відстрочення виконання зобов'язань, варто було б

закріпити сучасне значення цього терміну – відстрочення або утримання від будь-яких дій на певний або на невизначений термін.

4. Визначення невідомого через невідоме. Дефініція має бути якомога більш зрозумілою. Це не логічна, а скоріше, лінгвістична вимога до визначень. Вона включає в себе два положення:

а) слова, що зустрічаються у визначальній частині, повинні мати якомога більше чіткий зміст, серед них не має бути метафор та інших образних виразів;

б) поняття, які ми використовуємо у визначаючій частині, повинні бути нам краще відомі, ніж поняття, що визначаються.

Якщо поняття визначається через інше поняття, ознаки якого невідомі і воно саме потребує визначення, виникає помилка визначення одного невідомого через інше невідоме ("x df y" або "x per y") [5, с. 47].

Спостерігаємо таку ситуацію у ст. 1 ЗУ «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні». Під друкованими засобами масової інформації (пресою) в Україні розуміються періодичні і такі, що продовжуються, видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію. Термін «видання» часто вживається у тексті Закону, але його значення ніде у тексті не знаходимо.

Є два варіанти вирішення ситуації: по-перше, можна закріпити в ст. 1 ЗУ «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» дефініцію «видання – твір (документ), що пройшов редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений шляхом друкування, тиснення або іншим способом, містить інформацію, призначену для поширення, і відповідає вимогам національних стандартів, інших нормативних документів з питань видавничого оформлення, поліграфічного і технічного виконання» (за аналогією до визначення, даного у ст. 1 ЗУ «Про видавничу справу»); по-друге, для того щоб не переважувати закон визначеннями, можна застосувати конструкцію, яку знаходимо в ЗУ «Про цінні папери та фондовий ринок». «Терміни «ділова репутація», «істотна участь», «контролер», «контроль», «пов'язана особа» та «структура власності» вживаються у цьому Законі у значенні, наведеному в Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», тобто зробіти посилання на ЗУ «Про видавничу справу».

5. Негативне визначення. Дефініція не має бути заперечною. Заперечні твердження про предмет не розкривають суттєвих ознак предмета думки, а лише вказують на те, чим не є даний предмет [5, с. 48].

Приклади негативних визначень знаходимо у ст. 14 Податкового кодексу України:

1) нерезиденти – це фізичні особи, які не є резидентами України;

2) неприбуткові підприємства, установи та організації – неприбуткові підприємства, установи та організації, які не є платниками податку на прибуток підприємств;

3) однорідні (подібні) товари (роботи, послуги) – товари (роботи, послуги), що не є ідентичними, але мають схожі характеристики і складаються зі схожих компонентів, у результаті чого виконують однакові функції, порівняно з товарами, що оцінюються, та вважаються комерційно взаємозамінними.

Висновки. На основі зазначеного варто підкреслити: чим правильніше сформульована дефініція поняття, тим меншим є ступінь невизначеності у праві, а також рівень конфліктності багатьох право-

вих ситуацій. Дефекти правових дефініцій не тільки перешкоджають вірному розумінню права, але й негативно впливають на розвиток понятійного апарату і законодавчої бази.

З метою уникнення вищенаведених помилок варто дотримуватися логічних правил формулювання дефініції, зокрема заборони кола (тавтології), негативного визначення, визначення невідомого через невідоме. Визначення поняття повинно відбуватися через виділення лише найважливіших ознак, які мають значення для правозастосування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адміністративне право України: словник термінів / за заг. ред. Т. Коломоєць, В. Колпакова; Держ. вищ. навч. закл. «Запоріж. нац. ун-т». – К.: Ін Юре, 2014. – 520 с.
2. Апт Л. Правовые дефиниции в законодательстве // Проблемы юридической техники: Сб. статей / под ред. д. ю. н., проф. В. Баранова. – Нижний Новгород, 2000. – С. 301–315.
3. Демин А. Основные правила формирования налогово-правовых дефиниций / А. Демин // Журнал российского права. – 2011. – № 4. – С. 48–56.
4. Кондаков Н. Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков. – М.: Наука, 1975. – 720 с.
5. Мозгова Н. Логіка: [Навч. посіб.]. – 2-е вид. / Н. Мозгова. – К.: Каравела, 2011. – 248 с.
6. Проект Закону про нормативно-правові акти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39123.
7. Словник української мови: в 11 т. / [ред. коллег. І. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 4: І – М / [ред. А. Бурячок, Г. Гнатюк, П. Доценко]. – К.: Наукова думка, 1973. – 840 с.
8. Таева Н.. Дефиниции в конституционном праве: технико-юридический аспект / Н. Таева // Актуальные проблемы российского права, 2014. – № 12. – С. 2713–2721.
9. Турагин В. Теория и практика использования законодательных дефиниций: [монография] / В. Турагин. – Москва, 2009. – 108 с.
10. Українська радянська енциклопедія : [в 12-ти т.] / гол. ред. М. Бажан ; редкол.: О. Антонов та ін. – 2-ге вид. – Т. 4: Електрод – Кантаридин. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1979. – 627 с.
11. Філософський словник / за ред. В. Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Головна ред. УРЕ, 1986. – 751 с.
12. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2002. – 343 с.
13. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – Т. 2: Д–Й. – К.: «Укр. енцикл.», 1999. – 744 с.
14. Юридичний онлайн словник-довідник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.subject.com.ua/pravo/dict/390.html>.